



‘थाङ्का’ निबन्धमा प्रयुक्त सम्बद्धक युक्ति

हिममाया पौडेल

उपप्राध्यापक, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9732-0586>

Email: himmayapoudel10@gmail.com

मुख्य शब्दावली

थाङ्का, प्रतिस्थापन, विलोपन, सङ्कथन, सम्बद्धक, सन्दर्भन, संयोजन

लेखसार

प्रस्तुत लेख व्यावसायिक विषयवस्तुमा आधारित ‘थाङ्का’ निबन्धको साङ्कथनिक अध्ययनमा आधारित छ। सङ्कथन विश्लेषणका मुख्य पक्ष सम्बद्धक र सम्बद्धनमध्ये सम्बद्धक र त्यसमा पनि व्याकरणिक सम्बद्धक उपयोगका दृष्टिले प्रस्तुत निबन्धको सूक्ष्म विश्लेषण गर्नु यस लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। यसमा व्याकरणिक सम्बद्धकका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन प्ररूपका मूल्य मान्यताबाट तथ्यहरूको खोजी गर्नुका साथै प्राप्त नतिजाको विश्लेषण गरी प्रस्तुत निबन्धको साङ्कथनिक र शैक्षणिक स्तर निरूपण गरिएको छ। गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित यस लेखमा संयोजन सबैभन्दा बढी र विलोपन कम प्रयोग भएको देखिन्छ। संयोजनको अधिकताले विचारलाई अंश अंशमा अलग्याएर सुबोध्य ठहर्‍याउन मद्दत गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत निबन्धमा अभाव रहेको क्रियात्मक विलोपन तथा न्यून रूपमा प्रयुक्त तुलनात्मक सन्दर्भन, क्रियात्मक प्रतिस्थापन र उपवाक्यात्मक विलोपनले भाषाको अत्यधिक किसिलो बुनोटलाई खुकुलो बनाएको प्रस्ट हुन्छ। व्याकरणिक सम्बद्धकको प्रयोग सन्तुलित नदेखिए पनि तिनले तर्कपूर्ण विचार एवम् धारणा सम्प्रेषणमा व्यवधान सिर्जना गरेका छैनन्। निबन्धमा प्रयुक्त ती सम्बद्धकहरू विषयको सन्दर्भपूर्ण अन्वितिमा नै आबद्ध देखिन्छन्। त्यसैगरी ती सम्बद्धकहरूले पूर्ववर्ती विषय एवम् सन्दर्भलाई पश्चवर्ती सन्दर्भको संयोजन गर्नमा पनि उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ। तसर्थ प्रस्तुत निबन्ध व्याकरणिक सम्बद्धक प्रयोगका आधारमा साङ्कथनिक र शैक्षणिक दृष्टिले पठनीय रहेको लेखको निष्कर्ष रहेको छ।

विषय परिचय

सङ्कथन विश्लेषण प्रायोगिक भाषाविज्ञानको अध्ययन क्षेत्र हो। यो भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्र

जस्तै; समाज, कानून, राजनीति, विज्ञान, सूचना प्रविधि, शिक्षा, कला आदिको गहन अध्ययनलाई फराकिलो बनाउन गतिशील छ। सङ्कथन कुनै

निश्चित विषयमा आधारित पूर्ण अभिव्यक्ति हो । सङ्कथनमा विचार, धारणा र भावनाहरूको अभिव्यक्ति हुन्छ, जुन अर्थपूर्ण रूपमा प्रकट हुन्छ । सङ्कथन शब्द वा पदावली वा वाक्यात्मक संरचना (खतरा ! धूम्रपान निषेध ! फोहोर मलाई ! बाटो निर्माण कार्य भइरहेको छ ।) देखि लिएर बहुवाक्यात्मक संरचना, अनुच्छेद, पाठ, प्रबन्धसम्म विस्तारित हुन्छ । प्रस्तुत आलेख पाठात्मक सङ्कथन (थाङ्का निबन्ध) विश्लेषणमा आधारित रहेको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको पृष्ठभूमि त्यति पुरानो छैन । सन् १९५२ मा सङ्कथन विश्लेषण (डिस्कोर्स एनलाइसिस) पदावलीलाई भाषा वैज्ञानिक जेलिड ह्यारिसले एउटा लेखमार्फत् विस्तारित पाठहरूमा भाषातत्त्वहरूको वितरणबारे चर्चा गर्ने क्रममा प्रयोग गरेका थिए । सुरुवातमा सङ्कथन विश्लेषण संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिए पनि अहिले पाठ तथा आख्यान (न्यारेटिभ) विश्लेषणका रूपमा प्रयोगमा आइरहेको छ (अधिकारी, २०६७, पृ. २४८-२४९) । त्यसैगरी सङ्कथन विश्लेषणको पृष्ठभूमि र विकास खोतल्दै जाँदा प्रतीक विज्ञान र आख्यानको अध्ययन गर्ने फ्रान्सेली पद्धति, डेल हाइम्स (१९६४) को भाषामा सामाजिक र सम्प्रेषणात्मक सन्दर्भ, अस्टिन (१९६२), सर्ले (१९६९) र ग्राइस (१९७५) का भाषालाई सामाजिक कार्यका रूपमा व्याख्या गर्ने सिद्धान्तका साथै प्रकरणार्थ विज्ञान र शैली विज्ञानसम्बन्धी अध्ययनसँग पनि सम्बन्धित देखिन्छ । सुरुमा संरचनावादी भाषा वैज्ञानिक पद्धतिमा आधारित सङ्कथन विश्लेषण फर्थ र ह्यालिडेजस्ता भाषा वैज्ञानिकहरूले भाषालाई विविध सामाजिक कार्यका रूपमा व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएबाट यसको विकास व्यापक र विविधतामुखी बन्दै गएको देखिन्छ ।

वाक्य वाक्य मिलेर अनुच्छेद तथा अनुच्छेद अनुच्छेद मिलेर निबन्धको संरचना तयार हुन्छ । वाक्यभन्दा

माथिल्लो भाषिक एकाइका नियम र सीमाहरूको खोजी सङ्कथन विश्लेषणमा हुन्छ । निबन्ध लेख्य सङ्कथनको प्रभावकारी विधा हो । वाक्यभन्दा माथिल्लो कार्य गर्ने भाषिक एकाइ सङ्कथन हो । निबन्ध विधाको रचना सही ढङ्गबाट हुन नसके ती पाठका माध्यमबाट हुने बोध र अभिव्यक्ति पनि कमजोर हुन गई अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिँदैन । विषयवस्तुसँग सम्बन्धित विचार तथा धारणाहरूलाई मौलिक एवम् तर्कपूर्ण रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिने हुँदा निबन्धबाट भाषाका सबै सिप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) विकास गराउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ । यद्यपि निबन्ध भाषाका सिपहरूमध्ये पढाइ र विशेषतः लेखाइ सिप विकासका लागि अझ बढी उपयोगी मानिन्छ ।

प्रस्तुत थाङ्का निबन्ध सुधा त्रिपाठी, धनप्रसाद सुवेदी र रामप्रसाद ज्ञवालीद्वारा लेखन सम्पादन गरिएको हो । साङ्कथनिक दृष्टिले निबन्धलाई सम्बद्धन र सम्बद्धक प्रयोग दुवै आधारमा पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । निबन्धमा विचारको सन्दर्भपूर्ण अन्विति मिलाउन सम्बद्धनको र विषयवस्तुगत विचारको सघनता एवम् सरलतामा सन्तुलन मिलाउन सम्बद्धकको सन्दर्भपूर्ण प्रयोग अत्यावश्यक मानिन्छ । यस लेखमा भने सम्बद्धकलाई मात्र आधार लिइएको छ । विचार र शिल्पका दृष्टिले उपयोगी मानिने तथा भाषिक सिप विकासका दृष्टिले भाषा शिक्षणमा समेत बहुपयोगी मानिने निबन्धका सन्दर्भमा व्यवस्थित अध्ययन त्यति भएको पाइँदैन । यही ज्ञानको रिक्ततालाई पहिचान गरी थाङ्का निबन्धको अध्ययनलाई अघि बढाइएको हो । अध्ययनलाई सैद्धान्तिक एवम् प्रायोगिक दृष्टिले गहन एवम् प्राज्ञिक बनाउन ह्यालिडे र हसनको व्याकरणिक सम्बद्धकका सैद्धान्तिक आधारलाई अनुप्रयोग गरिएको छ । साङ्कथनिक मान्यताका आधारमा गरिएको यो अध्ययन भाषा वैज्ञानिक

र शैक्षणिक दृष्टिले उपयोगी साबित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

अध्ययनको समस्या एवम् उद्देश्य

भाषा शिक्षणमा पाठलाई सबैभन्दा ठुलो भाषिक एकाइका रूपमा लिइन्छ । साहित्यिक विधागत कृतिका सन्दर्भमा हालसम्म केही अध्ययनहरू हुँदै आए तापनि साङ्कथनिक मान्यताका दृष्टिले निबन्ध विधाका सन्दर्भमा त्यति अध्ययन भएको देखिँदैन । साङ्कथनिक दृष्टिले निबन्धलाई सम्बद्धन र सम्बद्धक प्रयोग दुवै आधारबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ । कुनै पाठमा सम्बद्धक प्रयोगको स्थिति पहिल्याउनु शोधको एउटा पक्ष हो । यस आधारमा प्रस्तुत शीर्षकसम्बद्ध मूल समस्यासँग जोडिएको थाङ्का निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धक प्रयोग अवस्था खोजी गर्नु यस लेखको प्रमुख समस्या हो भने प्रस्तुत निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धक प्रयोग अवस्था विश्लेषण गर्नु यस लेखको उद्देश्य हो ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानको गुणात्मक ढाँचामा आधारित छ । गुणात्मक अनुसन्धान सानो नमुना, गहन अध्ययन, सूक्ष्म व्याख्येय र खास विषयमा सन्दर्भीकरण गर्न मिल्ने किसिमको हुन्छ । सोद्देश्यपरक नमुना छनोटका आधारमा थाङ्का निबन्धलाई विश्लेष्य पाठका रूपमा छनोट गरिएको छ । जसअनुसार प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा थाङ्का निबन्धलाई र विभिन्न पुस्तकहरू, शोधप्रबन्ध एवम् शोधमूलक लेखहरूलाई द्वितीय स्रोत सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनले घटना (फेनोमेनोलोजी) अध्ययन ढाँचाले निर्दिष्ट गरेको भौतिक विज्ञानले पदार्थ र नियमहरूको व्याख्या गरेजस्तो शैक्षिक र सामाजिक यथार्थलाई व्याख्या गर्न सकिँदैन भन्ने मान्यतामा पनि उत्तिकै विश्वास राख्छ (अरी र अन्य, सन् २००२, पृ. २२) । तसर्थ: यसमा निबन्ध अध्ययनको यथार्थ एकल सत्यमा नभई बहुल सत्यमा आधारित

छ । भिन्न भिन्न लेखक एवम् निबन्धकारका निबन्धमा व्यक्त विचारको यथार्थलाई स्वीकार गर्नुले बहुल सत्यलाई निर्दिष्ट गरेको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा सोद्देश्यमूलक तथ्यहरूको अध्ययनका क्रममा अंशतः परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिए पनि व्याख्याका लागि मूलतः गुणात्मक पद्धतिलाई नै अवलम्बन गरिएको छ ।

भाषावैज्ञानिक ट्यालिडे र हसन (सन् १९७६) ले व्याकरणिक सम्बद्धकका आधारभूत प्रकार उल्लेख गरेअनुसार थाङ्का निबन्धको अध्ययन गरिएको छ । यसक्रममा सन्दर्भनन्तर्गत व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भन, प्रतिस्थापननन्तर्गत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन; विलोपननन्तर्गत नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक विलोपन एवम् संयोजननन्तर्गत योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मक संयोजनलाई तथ्यहरूको सङ्कलन प्रक्रियामा मुख्य आधार लिइएको छ । तथ्यहरूको सङ्कलनदेखि वर्गीकरण तथा व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा नपुग्दासम्म अनुसन्धाता तटस्थ रही तथ्य विश्लेषणमा यथासक्य वस्तुपरकतालाई केन्द्रमा राखिएको छ । यस क्रममा दुई जना यस क्षेत्रका अनुसन्धाता र तीन जना शिक्षकका विचार एवम् सुझावहरूलाई तथ्य सङ्कलनको तयारी तथा अध्ययन विश्लेषणका क्रममा कार्यान्वयन गरिएको छ । यसबाट शैक्षणिक प्रयोगको अवस्था पहिल्याउन मद्दत पुगेको छ । सङ्कलित तथ्यहरूलाई पुस्तकालयीय कार्यका माध्यमबाट तालिकीकरण, वर्गीकरण र तिनको प्रस्तुतीकरण गरी वर्णनात्मक पद्धतिबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

सङ्कथन कुनै खास विषयमा आधारित सन्दर्भपूर्ण भाषिक अभिव्यक्ति हो । सङ्कथनलाई जनाउन अङ्ग्रेजी भाषामा 'डिस्कोर्स' शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सङ्कथन मौखिक र लिखित दुवै

माध्यममा प्रयोग हुन्छ । प्रायः कथ्य सङ्कथनमा वक्ता र श्रोताको अन्तरपरिवर्त्य सम्बन्धको भूमिका हुन्छ (अधिकारी, २०६७, पृ. २४२) । वक्ता र श्रोताबिच उपयुक्त सामाजिक र भाषिक पृष्ठभूमि भएमा मात्र सङ्कथन प्रभावकारी र सम्प्रेषणयुक्त बन्न सक्छ । लेख्य सङ्कथनमा भने पाठकको उपस्थिति आमनेसामने नभई पाठककल्पित हुन्छ । अनुच्छेद, पाठ, परिच्छेद, आदि लेख्य सङ्कथनका उदाहरणहरू हुन् । सङ्कथनहरू सन्दर्भपूर्ण प्रयोगमा आधारित अर्थपूर्ण उच्चतम भाषिक एकाइ हुन् । ह्यालिडे र हसन (सन् १९७६) ले कोहेजन इन इङ्लिस पुस्तकमा कोहेजनको अवधारणाका साथै सम्बद्धकका प्रकार, सम्बद्धक र भाषावैज्ञानिक बनोट, सम्बद्धक र भाषावैज्ञानिक संरचना, भाषावैज्ञानिक पद्धतिमा सम्बद्धकको स्थान, आदिबारे सूक्ष्म विश्लेषण गरिएको देखिन्छ ।

पाठ तथा सङ्कथन विश्लेषणका सम्बद्धक र सम्बद्धन गरी दुई युक्तिहरू रहेका छन् । सम्बद्धक वाक्यभन्दा माथिल्लो तहमा अन्तरवाक्यीय सम्बद्धताका लागि आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण युक्ति हो । मार्टिन (सन् २००१) का अनुसार “सम्बद्धक भन्नाले भाषिक संरचना अध्ययनको एउटा भाग हो, जसले विचार सङ्गठनको परस्पर सम्बद्धतालाई जनाउँदछ” (पृ. ५७) । यस विचारप्रति सहमति राख्दै अधिकारी भन्छन्- “सङ्कथनमा अभिव्यक्त विषयवस्तु वा विचारको श्रृङ्खलालाई सम्बद्धकले कतै विस्तार गर्न, कतै थपोट गर्न, कतै विकल्प दर्साउन, कतै स्पष्टीकरण दिन मद्दत गर्दछन्” (अधिकारी, २०६७, पृ. २५३) । पाठमा प्रयुक्त वाक्य र तिनको सिलसिला तथा सम्बन्धलाई सम्प्रेषणीय, स्पष्ट र खँदिलो तुल्याउन सम्बद्धक महत्त्वपूर्ण उपकरण मानिन्छन् । ह्यालिडे र हसन (सन् १९७६) का अनुसार वाक्य निर्माणको उपयुक्त ढाँचा र गुणस्तरीयताका लागि सम्बद्धकको आवश्यकता पर्दछ । तिनको उपयुक्त प्रयोगले भाषा शिक्षणका कक्षाकोठामा लेखकलाई परिचित गराउँछन् (पृ. २) । त्यस्तै, नुनन (सन्

१९९३) का अनुसार सम्बद्धक सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका वाक्यान्तरित र अन्तरवाक्यीय सम्बन्धलाई संरचनात्मक रूपमा जोड्ने चिह्नहरू हुन् (पृ. ११६) । यसरी सम्बद्धक ती भाषिक एकाइ हुन्, जसले वक्ता वा लेखकलाई साङ्कथनिक सम्बन्ध स्थापित गर्न सक्षम तुल्याउँछन् । यसप्रकार सम्बद्धकलाई भाषिक अभिव्यक्ति वा पाठलाई पारस्परिक तुल्याउने सम्बन्ध तत्त्व वा सिक्कीका रूपमा लिन सकिन्छ । निबन्धभित्र विभिन्न भाषिक संरचना वा एकाइहरूलाई निश्चित सम्बन्ध सूत्रमा आबद्ध गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछन् । सम्बद्धकका व्याकरणिक र कोशीय गरी दुई प्रकार रहेका छन् । व्याकरणमा आधारित सम्बद्धकलाई व्याकरणिक सम्बद्धक भनिन्छ, भने शब्दार्थमा आधारित सम्बद्धकलाई कोशीय सम्बद्धक भनिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन व्याकरणिक सम्बद्धकमा आधारित गरिएकाले निम्न लिखित व्याकरणिक सम्बद्धकलाई यसप्रकार विश्लेषण गरिएको छ :

व्याकरणिक सम्बद्धक

सङ्कथनमा व्याकरणिक एकाइद्वारा सिर्जना भएको सम्बद्धकलाई व्याकरणिक सम्बद्धक भनिन्छ । यसलाई सङ्कथनका अवयव वा तत्त्वहरूलाई परस्परमा जोड्ने जोडकका रूपमा लिइन्छ । भाषावैज्ञानिक ह्यालिडे र हसन (सन् १९७६) ले व्याकरणिक सम्बद्धकका आधारभूत प्रकार उल्लेख गर्दै यसअन्तर्गत उनीहरूले सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनको व्याख्या गरेका छन् । तिनलाई यसप्रकार स्पष्ट गरिएको छ :

सन्दर्भन (रिफरेन्स)

सङ्कथनमा प्रस्तुत गरिएको विषय, स्थान र सहभागीलाई जनाउने कार्यलाई सन्दर्भन भनिन्छ । साल्की (सन् १९९५) का अनुसार सन्दर्भन शब्दको अर्थ र वातावरणको सम्बन्ध हो, जहाँ परिवेश, पाठ वा वास्तविक संसार हुन सक्छ (पृ. ६५) । सङ्कथनमा सन्दर्भनलाई व्याकरणमा नभेटिने तर

अर्थतात्विक एकाइमा भेटिने युक्तिका रूपमा लिन सकिन्छ । सम्बद्धकका व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक गरी तीन प्रकार छन् । सङ्कथनमा व्यक्ति, वस्तु, विषय वा स्थान जनाउन प्रयोग हुने सन्दर्भनलाई व्यक्तिवाचक सन्दर्भन भनिन्छ । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार व्यक्तिवाचक सन्दर्भनले अभिव्यक्ति भूमिकाका आधारमा सम्बोधक (एकल : म, बहु : हामी) र सम्बोधित (तिमी) तथा अन्य भूमिकाका आधारमा विशिष्ट (एकवचनात्मक, बहुवचनात्मक, मानवीय, मानवेतर : ऊ, उनीहरू, यो, त्यो) र सामान्यकृत मानवलाई सङ्केत गर्दछ (पृ. ४२) । यसरी व्यक्तिवाचक सन्दर्भनका रूपमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषवाची सर्वनामको प्रयोग पाइन्छ । दर्शकवाचक सन्दर्भनले कुनै खास वस्तुको स्थान तथा स्थिति र नामिक समूहको तत्त्वका रूपमा कार्य गर्दछन् । त्यसैगरी सङ्कथनमा तुलनात्मक सन्दर्भनले दुई वा दुईभन्दा बढी वस्तु, व्यक्ति वा विषयका गुण एवम् विशेषताहरूलाई तुलना गर्ने कार्य गर्दछन् । उनीहरूका अनुसार तुलनात्मक सन्दर्भन समानताका आधारमा दर्साइने अप्रत्यक्ष स्थान एवम् सन्दर्भ हो । यस्ता भाषिक एकाइले सङ्कथनमा सम्बद्धकको कार्य गर्दछन् ।

प्रतिस्थापन (सिस्टिच्युसन)

सङ्कथनमा पूर्व पदावलीका सट्टा अर्कै पदावली प्रतिस्थापन गरेर संरचना निर्माण गरिने सम्बद्धता प्रतिस्थापन हो । जस्तै; कार्यक्रम ६ बजे सुरु भयो । जुन बेला कार्यक्रम गरियो, त्यसवेला हामी त्यहाँ थिएनौं । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार कुनै एउटा भाषिक एकाइलाई अर्को भाषिक एकाइद्वारा स्थानापन्न गर्नुलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ (पृ. ८८) । यसमा पूर्व भाषिक एकाइको आवृत्ति गरिंदैन । प्रतिस्थापनका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी निम्न तीन प्रकार रहेका छन् सङ्कथनमा प्रयोग भएको कुनै नाम वा नाम पदावलीका सट्टामा प्रयोग

हुने सम्बद्धकलाई नामिक प्रतिस्थापन भनिन्छ । नेपाली भाषामा चाहिँ, खाले, वाला, त्यही जस्ता शब्दहरूले प्रतिस्थापकको कार्य गरेको देखिन्छ । सङ्कथनमा प्रयोग भएका क्रियापदका सट्टा अर्को एकाइ स्थानापन्न हुन आउने युक्तिलाई क्रियात्मक प्रतिस्थापन भनिन्छ । त्यसैगरी सङ्कथनमा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक वा वाक्यांशगत एकाइलाई प्रतिस्थापन गर्ने सम्बद्धकलाई उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन भनिन्छ ।

विलोपन (इलिप्सिस)

विलोपन वक्ता वा लेखकले सङ्कथनमा नभनेको वा नलेखेको तत्त्व हो । सङ्कथनमा उल्लेख गरिएका कतिपय कुराहरू सन्दर्भले पूर्वानुमान गर्न सकिने स्थिति विलोपनमा देखापर्छ । ह्यालिडे र हसन (१९७६) का अनुसार केही कुरा नभनिए पनि पाठकले सन्दर्भका कारण अर्थ बुझेको हुन्छ (पृ. १४२) । सङ्कथनमा कतिपय शब्द, पदावली आदि लोप भएर पनि अर्थ बुझिने अवस्था रहन्छ । विलोपनका क्रममा पद, पदावली वा उपवाक्यगत एकाइको लोप हुन्छ ।

संयोजन (कन्जक्सन)

सङ्कथन वा पाठका अंशहरूलाई सिलसिलाबद्ध रूपमा जोड्ने भाषिक युक्ति संयोजन हो । क्लार्क (१९९६) का अनुसार कुनै पनि दुई वटा एकाइलाई जोड्न आउने भाषिक एकाइ संयोजन हो (पृ. ६०) । यसमा विरुद्धार्थक, अधियोजी, कारणबोधक र कालिक संयोजनले भाषिक एकाइलाई जोड्ने कार्य गर्दछन् । तर, र, अनि, पनि जस्ता संयोजकका रूपमा भाषिक संरचनामा उपस्थित भएर कार्य गर्ने एकाइ संयोजनयुक्त सम्बद्धक हुन् । यिनले एउटा भाषिक घटकसँग अर्को घटकको सापेक्ष सम्बन्ध स्थापित गराउन मद्दत गर्ने भएकाले यी निबन्धका पाठ विश्लेषणका लागि महत्वपूर्ण आधार मानिन्छन् । प्रस्तुत अध्ययन यही सैद्धान्तिक पृष्ठाधारमा केन्द्रित रही सम्पन्न गरिएको छ ।

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक सम्बद्धक

थाङ्का प्राविधिक/व्यावसायिक विषयवस्तुमा आधारित निबन्ध हो । यस निबन्धमा थाङ्का प्रविधिलाई व्यावसायिक रूपमा विकास गर्न सकिने विचार व्यक्त गरिएको छ । थाङ्कालाई मूल विषय बनाएर वस्तुपरक शैलीका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गरी थाङ्का निर्माण गरेर यसको व्यवसाय फस्टाउन सक्ने, सांस्कृतिक महत्त्व बोकेको थाङ्कालाई विश्वव्यापीकरण गरी संसारभर चिनाउन सकिने, आफ्नै देशमा प्राप्त हुने काठ, बाँस, पात, कपास आदि कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी थाङ्का जस्ता मौलिक कलाको विकास गर्न सकिने जस्ता विचार व्यक्त गरिएको छ । पाठक एवम् अध्येतालाई महत्त्वपूर्ण सन्देश दिएको यस निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धकको प्रयोग कुशल रूपमा भएको छ । सङ्कथनमा प्रयोग भएको विषय र भाषिक संरचनालाई परस्परमा संयोजन गरी अर्थका दृष्टिले सशक्त बनाउने युक्ति व्याकरणिक सम्बद्धक हो । व्याकरणिक संसक्तिअन्तर्गत सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजन प्ररूपहरू रहेका छन् (ह्यालिडे र हसन, सन् १९७६, पृ.२८९) । प्रस्तुत आधारमा थाङ्का निबन्धको विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा कुनै विषय, अवस्था, घटना, स्थान वा सहभागीलाई जनाउन सन्दर्भन सम्बद्धकको प्रयोग गरिन्छ । साल्कीका अनुसार सन्दर्भन शब्दको अर्थ र वातावरणको सम्बन्ध हो, जहाँ परिवेश, पाठ वा वास्तविक संसार हुन सक्छ (साल्की, सन् १९९५, पृ.६५) । उनको विचार ह्यालिडे र हसनको विचारसित मिल्दो देखिन्छ । यसका व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक गरी तीन भेद रहेका छन् । प्रस्तुत निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भनको अध्ययन विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

व्यक्तिवाचक सन्दर्भन

सङ्कथन वा पाठमा व्यक्ति, वस्तु वा विषय वा घटनालाई सन्दर्भित गर्न प्रयोग गरिने सन्दर्भन व्यक्तिवाचक सन्दर्भन हो । यसको प्रयोग त्यसको भूमिकागत अर्थमा आधारित हुन्छ । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार व्यक्तिवाचक सन्दर्भनले अभिव्यक्ति भूमिकाका आधारमा सम्बोधक (एकल : म, बहु : हामी) र सम्बोधित (तिमी) तथा अन्य भूमिकाका आधारमा विशिष्ट (एकवचनात्मक, बहुवचनात्मक, मानवीय, मानवेतर : ऊ, उनीहरू, यो, त्यो) लाई जनाउँछ । त्यसैगरी साल्की (सन् १९९५) ले व्यक्तिवाचक सन्दर्भनअन्तर्गत मलाई, उसलाई, हामीलाई लगायतका सन्दर्भनलाई उद्देश्यका रूपमा र मेरो तिम्रो, हाम्रो उसको, उनीहरूको आदिलाई सम्बन्धवाचक वा निर्देशकका रूपमा लिइने जनाएका छन् (पृ.६६) । यसअनुसार थाङ्का निबन्धमा व्यक्तिवाचक सन्दर्भनको प्रयोग भएको देखिन्छ । यस निबन्धमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष तथा सम्बन्धवाचक वा निर्देशक, निश्चय अनिश्चयलगायतका विशेषणका माध्यमबाट व्यक्तिवाचक सन्दर्भन प्रयोग भएको देखापर्छ । जस्तै; हाम्रो विविधताभिन्न नेपाललाई समृद्ध बनाउने अनेक विषय छन्, आधार छन् । यस वाक्यमा ‘हाम्रो’ सम्बन्धवाचक विशेषणले व्यक्तिवाचक सन्दर्भनलाई सन्दर्भित गरेको छ । त्यस्तैगरी थाङ्का निबन्धमा हाम्रो, हामीसँग, हाम्रो, हाम्रो, यसलाई, यसलाई, यो, त्यो, आफ्नो, त्यसलाई, यसलाई, आफ्ना, यो, हामीसँग, आफ्नै, हाम्रा, आफ्नै, हामीले, हामीले, त्यो, यो, यो, आफ्नो, यसलाई, यसलाई, यसको, यसको, हामीले, हाम्रा, हाम्रा गरी जम्मा ३० वटा व्यक्तिवाचक सन्दर्भन प्रयोग गरिएको छ (त्रिपाठी र अन्य, २०७४, पृ.२८-३२) । प्रस्तुत व्यक्तिवाचक सन्दर्भनहरूले निबन्धमा पूर्व प्रस्तुत विषयवस्तुलाई पश्चसन्दर्भसित सन्दर्भित गरेकाले निबन्धको संरचनालाई विशिष्ट र सशक्त बनाएका छन् ।

दर्शकवाचक सन्दर्भन

सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय, व्यक्ति वा वस्तुको स्थान जनाउनेका लागि दर्शकवाचक सन्दर्भनको प्रयोग गरिन्छ । दर्शकवाचक सन्दर्भन निर्देशक, (सार्वनामिक विशेषण) र क्रियायोगी (समयबोधक) शब्दबाट व्यक्त हुन्छ । यसले एउटा शब्द, पदावली र पाठको ठुलो मात्रा (अनुच्छेद वा पृष्ठसमेत) को प्रतिनिधित्व गर्न सक्छ । (नुनन, सन् १९९३, पृ. २३) । यसबाट दर्शकवाचक सन्दर्भन शब्द, पदावली, उपवाक्यदेखि लिएर अनुच्छेद, पृष्ठ, पाठसम्मका एकाइलाई जनाउने भाषिक युक्ति भएको स्पष्ट हुन्छ । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार यसअन्तर्गत निकटवर्ती र दुरवर्ती, स्थानिक र कालिक, एकवचनात्मक र बहुवचनात्मक दर्शकवाचक सर्वनामहरू पर्दछन् । यस आधारमा थाङ्का निबन्धमा प्रयोग भएका दर्शकवाचक सर्वनामहरूमा त्यस्तै (अनेक विषय), यस (थाङ्का), यस (सुन्दर प्रविधि), यस (थाङ्का), त्यो (गम), यस (थाङ्का), त्यतिवेला (दसौं शताब्दीतिर) त्यही (चित्र), त्यस्ता (मौलिक उत्पादन), त्यो (सुन), यसको (थाङ्काको), यसमा (थाङ्कामा), यसबाट (कलाबाट) गरी जम्मा १३ वटा प्रयोग भएको देखिन्छ (पृ. २८-३१) । यी सन्दर्भनहरूले सन्दर्भानुसारको विषयवस्तु, प्रक्रिया तथा वर्णनसँग सम्बन्धित शब्द, पदावली, उपवाक्य र पाठलाई नै सन्दर्भित गरेका छन् ।

तुलनात्मक सन्दर्भन

सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय, व्यक्ति, वस्तु र समयको तुलना दर्साउने सन्दर्भनलाई तुलनात्मक सन्दर्भन भनिन्छ । प्रस्तुत निबन्धमा पहिले, अहिले, मौलिक कलाकृति, सांस्कृतिक विविधता, मौलिक उत्पादन र सजिलै गरी जम्मा छ वटा तुलनात्मक सन्दर्भन प्रयोग गरिएको देखिन्छ (पृ. २८-३१) । यी सन्दर्भनहरू निबन्धका दोस्रो, आठौं, नवौं र दसौं अनुच्छेदमा प्रयोग भएका छन् । यिनले विषय, वस्तु र तिनको गुण एवम् प्रवृत्तिलाई तुलना

गरेर पूर्ववर्ती विषय सन्दर्भसँग पश्चवर्ती विषय सन्दर्भलाई सन्दर्भित तुल्याउने कार्य गरेका छन् ।

तालिका १

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भनको समग्र स्थिति

सन्दर्भन सम्बद्धक	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
व्यक्तिवाचक	३०	६१.२२ %
दर्शकवाचक	१३	२६.५३ %
तुलनात्मक	६	१२.२४ %
जम्मा	४९ वटा	

प्रस्तुत तालिकाअनुसार थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त सन्दर्भनमध्ये व्यक्तिवाचक सन्दर्भन अत्यधिक अर्थात् ६१.२२ % प्रयोग भएको देखिन्छ भने तुलनात्मक सन्दर्भनको प्रयोग न्यून अर्थात् १२.२४ % मात्र प्रयोग भएको देखिन्छ ।

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त प्रतिस्थापन सम्बद्धक

सङ्कथन वा पाठमा प्रयोग भएका पद, पदावली, वा वाक्यांशलाई जनाउन तिनका सट्टा प्रयोगमा आउने एकाइद्वारा सिर्जित सम्बद्धक युक्ति प्रतिस्थापन हो । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार प्रतिस्थापनले सम्बद्धक साङ्कथनिक विषय वा अभिव्यक्तिलाई सङ्क्षिप्त तुल्याई सङ्कथनलाई सुगठित एवम् एकीकृत तुल्याउने कार्य गर्दछ (पृ. ८८) यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्ररूप रहेका छन् । यिनका आधारमा थाङ्का निबन्धको अध्ययन विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

नामिक प्रतिस्थापन

सङ्कथन वा पाठमा नामिक पद पदावलीका सट्टा उपस्थित भई कार्य सम्पादनका क्रममा सृजित प्रतिस्थापन नामिक प्रतिस्थापन हुन् । प्रस्तुत निबन्धमा पौभा, थाङ्का, चित्र, सम्पत्ति, थाङ्का, ज्ञान, सरेस, माड, स्केच, मान्छे, स्वदेश, ज्ञान गरी जम्मा १२ वटा नामिक प्रतिस्थापन प्रयोग भएको देखिन्छ । यी प्रतिस्थापनहरू निबन्धका पहिलोदेखि

एघारौँ अनुच्छेद सबैमा प्रयोग भएका छन् । यिनले पूर्ववर्ती नामिक पद पदावलीलाई स्थानापन्न गरी तत् तत् कार्य सम्पन्नतामा सशक्त बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

क्रियात्मक प्रतिस्थापन

सङ्कथनको वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाका सट्टा अर्को क्रियापद आई सृजना गर्ने प्रतिस्थापनलाई क्रियात्मक प्रतिस्थापन भनिन्छ । प्रस्तुत निबन्धमा जम्मा चारवटा क्रियात्मक प्रतिस्थापन प्रयोग गरिएको देखिन्छ, जुन निबन्धका तेस्रो, चौथो, पाँचौँ, छैटौँ र दसौँ अनुच्छेदमा प्रयुक्त छन् । तेस्रो अनुच्छेदको ‘बनाइन्छ’ ले थाङ्का बनाउनुपूर्व सरस निर्माण गर्नुपर्ने कुरालाई, चौथो अनुच्छेदको ‘दलिन्छ’ ले चित्र बनाइसकेपछि त्यसमा सुन लेप गर्ने वा लगाउने कुरालाई, पाँचौँ अनुच्छेदको ‘पारिन्थ्यो’ ले गरिन्थ्योलाई र छैटौँ अनुच्छेदको ‘लगाइयो’ ले तिब्बत र चीनमा नेपाली कलाकार नै भिकाएर थाङ्का बनाउन थालिएको स्थितिलाई प्रतिस्थापन गरेका छन् । यी प्रतिस्थापनले पनि निबन्धको संरचनालाई सशक्त तुल्याएका छन् ।

उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

सङ्कथनमा उपवाक्य वा वाक्यलाई स्थानापन्न गर्न आउने संसक्तिलाई उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन भनिन्छ । थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन प्रयोगलाई यसप्रकार अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

तालिका २

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन

अनुच्छेद उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापित एकाइ प्रतिस्थापन

३	यसो गर्दा	कपडालाई तन्काएर तीनचार पटकसम्म चिल्लो ढुङ्गा वा शङ्खले घोटिने कार्य गर्दा
८	त्यस्ता	मौलिक उत्पादनहरू
१०	यसका लागि	कपडा, जनावरको छाला, कमेरो, पानी, रङ, सुन, आदिबाट थाङ्का निर्माण गर्न सकिने
१०	त्यो	थाङ्काका लागि चाहिने अलिकति सुन
१०	यो	उत्पादन लागतका तुलनामा धेरै पर्ने थाङ्का

जम्मा ५ वटा

प्रस्तुत पाँचवटा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन निबन्धका तेस्रो, आठौँ र दसौँ अनुच्छेदमा प्रयोग भएका छन् । यिनले पूर्व उपवाक्य तथा वाक्यात्मक एकाइलाई सोही रूपमा नै जनाउने कार्यमा भूमिका निर्वाह गरी निबन्धलाई सशक्त बनाउन भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

तालिका ३

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त प्रतिस्थापनको समग्र स्थिति

प्रतिस्थापन	प्रयुक्त	प्रतिशत
सम्बद्धक	सङ्ख्या	
नामिक	१२	५७.१४ %
क्रियात्मक	४	१९.०४ %
उपवाक्यात्मक	५	२३.८० %
जम्मा	२१ वटा	

प्रस्तुत तालिकाअनुसार थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त प्रतिस्थापनमध्ये नामिक नै अत्यधिक प्रयोग भएको देखिन्छ भने क्रियात्मक प्रतिस्थापनको प्रयोग न्यून भएको देखिन्छ । नामिक प्रतिस्थापन नामिक पद वा पदावलीका सट्टा प्रयोग भएर, क्रियात्मक प्रतिस्थापन वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाका सट्टा अर्को क्रियापद प्रयोग भएर र उपवाक्यलाई स्थानापन्न गर्न आउने सम्बद्धकका रूपमा उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापन प्रयोग भएर निबन्धलाई सशक्त बनाएको देखिन्छ ।

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त विलोपन सम्बद्धक

सङ्कथन वा पाठमा प्रयोग हुनसक्ने कुनै पद, पदावली र वाक्यांशलाई शून्य रूपमा प्रस्तुत गर्नु विलोपन हो । यसलाई पूर्व सन्दर्भका आधारमा आध्याहार गर्ने गरिन्छ । ह्यालिडे र हसन (सन् १९९१) का अनुसार यसका नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक गरी तीन प्ररूप रहेका छन् । प्रतिस्थापनमा एउटा निश्चित शब्दलाई अर्को शब्दले निर्दिष्ट गर्छ भने लोपमा पूर्व विषय जनाउन पाठको निश्चित स्थान खाली रहन्छ (साल्के, १९९५, पृ. ५१) । यसले पनि भाषिक अभिव्यक्तिमा विशिष्टता थप्दछ । त्यसैले सङ्कथन वा पाठमा विलोपन पद्धति प्रयोग गरिएको हुन्छ । थाङ्का निबन्धमा क्रियात्मक विलोपनबाहेक नामिक र उपवाक्यात्मक विलोपन प्रयोग भएको

पाइन्छ । यिनको अध्ययन विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

नामिक विलोपन : सङ्कथनमा प्रयुक्त नामिक पद तथा पदावलीको लोप हुनुलाई नामिक विलोपन भनिन्छ । थाङ्का निबन्धका एघारौँ अनुच्छेदहरूमध्ये तेस्रोमा 'थाङ्कामा' र 'माड', चौथोमा चित्रमा, पाँचौँमा 'थाङ्काको र 'थाङ्कामा', छैटौँमा 'थाङ्का', सातौँमा 'थाङ्का', र 'थाङ्का', आठौँमा 'स्थल' र 'स्थल' र एघारौँमा 'व्यवसायमा' र 'स्थल' विलोपन गरिएको देखिन्छ । जसमध्ये निबन्धको शीर्षकीय एकाइ नै थाङ्का रहेकाले यो बढी पुनरावृत्त देखिन्छ (पृ. २८-३२) । समग्रमा यी १२ वटा विलोपनको प्रयोगले विषय बोधमा सहजता कायम भई सङ्कथनगत सङ्क्षिप्तता एवम् विशिष्टता कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

उपवाक्यात्मक विलोपन : सङ्कथन वा पाठमा उपवाक्य वा वाक्यांशको लोप हुनुलाई उपवाक्यात्मक विलोपन भनिन्छ । पूर्व सन्दर्भ एवम् प्रसङ्गबाट मात्र यसको पहिचान हुन सक्छ । थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त विलोपन यसप्रकार रहेका छन् :

तराई मधेशमा अन्नको भण्डार छ । त्यसरी नै नेपाल बहुजातीय, ... देश हो (नेपाल प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण छ) । (अनु. १)

अहिले यसलाई महत्त्वपूर्ण व्यवसायका रूपमा समेत लिइन्छ (लिने गरिएको पाइन्छ) । (अनु. २)

विश्वव्यापीकरणको अहिलेको युगमा नेपालजस्ता विकासोन्मुख देशले विकसित देशका उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्न गाह्रो हुन्छ (त्यसैले आधुनिक प्रविधिको उपयोग गर्नु जरुरी देखिन्छ) । (अनु. ८)

प्रस्तुत तीनवटा विलोपनहरूमध्ये पहिलो अभिव्यक्तिमा तराई मधेशमा अन्नको भण्डार छ । त्यसरी नै नेपाल बहुजातीय, ... देश हो ... भन्ने सन्दर्भमा ‘नेपाल प्राकृतिक सम्पदाले भरि पूर्ण छ ।’ भन्ने भनाइ लोप भएको छ । त्यसैगरी दोस्रो अभिव्यक्तिमा अहिले यसलाई महत्त्वपूर्ण व्यवसायका रूपमा समेत लिइन्छ, भन्ने सन्दर्भमा ‘महत्त्वपूर्ण व्यवसायका रूपमा समेत लिने गरिएको पाइन्छ,’ भन्ने लोप भएको देखिन्छ । त्यसैगरी तेस्रो अभिव्यक्तिका पछि ‘त्यसैले आधुनिक प्रविधिको उपयोग गर्नु जरुरी देखिन्छ’ लोप भएको छ । यी लोपजनित सन्दर्भनलाई अनुच्छेदमा प्रस्तुत पूर्वसन्दर्भ, प्रसङ्ग र विषयवस्तुका आधारमा आध्याहार गर्न सकिन्छ । विलोपनको प्रयोग भएर पनि निबन्धको भाव तथा विचार बोधमा व्यवधान नभएकाले निबन्धलाई सशक्त बनाउन तिनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ ।

तालिका ४

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त विलोपनको समग्र स्थिति

विलोपन	प्रयुक्त	प्रतिशत
सम्बद्धन	सङ्ख्या	
नामिक	१२	८०%
विलोपन		
उपवाक्यात्मक	३	२० %
विलोपन		
जम्मा	१५ वटा	

प्रस्तुत निबन्धमा नामिक र उपवाक्यात्मक विलोपनमध्ये नामिक विलोपन अत्यधिक प्रयोग भएको पाइन्छ भने उपवाक्यात्मक विलोपनको प्रयोग न्यून रूपमा भएको देखिन्छ । निबन्धमा प्रयोग भएका नामिक पद तथा क्रियापदको लोप भएर पनि अन्तर्निहित अर्थ, भाव तथा विचार सम्प्रेषणमा व्यवधान नभई स्पष्टता कायम रहेकाले विलोपन सम्बद्धकको उपयोग महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त संयोजन सम्बद्धक

निबन्धमा प्रयोग भएका उपवाक्य तथा वाक्यलाई आपसमा जोड्दै लैजान संयोजन संसक्तिको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । यसका योगात्मक, विपरीतार्थी, कारणात्मक र कालिक गरी चार प्रकार छन् । यिनका आधारमा निबन्धको अध्ययन विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

योगात्मक संयोजन : निबन्धमा उपवाक्य तथा वाक्यलाई एक आपसमा संयोजन गर्न संयोजन सम्बद्धकको प्रयोग भएको देखिन्छ । थाङ्का निबन्धमा र, र, र, पनि, र, पनि, वा, र, र, र, र, र, र, वा, र, वा, र, पनि, र, र, र, र, र, र, र, र, पनि, र, र, र, र, र, र, र, र, वा, पनि, पनि, र, पनि, र, र, पनि, र, र, र, पनि, र, पनि, पनि, र, पनि, पनि, पनि, र, र, पनि, पनि, पनि, र, र, र गरी जम्मा ६५ वटा योगात्मक संयोजन प्रयोग भएको पाइन्छ (पृ.२८-३२) । यिनले पूर्व वाक्य तथा उपवाक्यमा निहित अर्थ र भावको थपोट गरी भावबोधलाई सशक्त तुल्याउने कार्य गरेकाले निबन्धलाई अर्थका दृष्टिले सशक्त बनाउन मद्दत गरेको देखिन्छ ।

विपरीतार्थी संयोजन : थाङ्का निबन्धमा प्रयोग भएका कतिपय उपवाक्य वा वाक्यमा निहित तात्पर्यको विपरीत आशयमा व्यक्त विचारलाई परस्परमा संयोजनका लागि विपरीतार्थी संयोजन प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस दृष्टिले थाङ्का निबन्धको अध्ययन गर्दा “मुख्य देवीदेवताको आफ्नो अलग्गै एउटा रङ भए पनि पृष्ठभूमिमा भने विभिन्न रङको संयोजन गरिएको हुन्छ ।” (पृ.३०) भन्ने एउटा विपरीतार्थी संयोजन प्रयोग भएको देखिन्छ । यसले पूर्व प्रस्तुत वाक्यमा निहित तात्पर्यका विपरीत पश्च वाक्य वा सन्दर्भलाई संयोजन गर्ने कार्यमा भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

कारणात्मक संयोजन : थाङ्का निबन्धमा प्रस्तुत गरिएको विषय एवम् सन्दर्भलाई कार्य कारणात्मक रूपमा संयोजन गर्न कारणात्मक संयोजनलाई प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत निबन्धमा कारणात्मक संयोजनार्थ प्रयोग भएका संयोजनहरूमा त्यसैले, भन्ने, त्यसैले, त्यसैले, यसले, यसैले, त्यसैले गरी जम्मा सात वटा प्रयोग गरिएको देखिन्छ (पृ.२८-३२) । यिनले निबन्धमा प्रस्तुत विषय एवम् सन्दर्भलाई कार्य कारणात्मक रूपमा संयोजन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

तालिका ५

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त संयोजनको समग्र स्थिति

संयोजन	प्रयुक्त	प्रतिशत
सम्बद्धक	सङ्ख्या	
योगात्मक	६५	८९.०४ %
विपरीतार्थी	१	१.३६ %
कारणात्मक	७	९.५८ %
जम्मा	७३ वटा	

प्रस्तुत तालिकाअनुसार थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त संयोजनहरूमध्ये योगात्मक अत्यधिक प्रयोग भएको पाइन्छ भने विपरीतार्थी संयोजन न्यून रूपमा प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी कारणात्मक संयोजन न्यूनभन्दा केही उच्च रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका ६

थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक सम्बद्धकको समग्र स्थिति

व्याकरणिक सम्बद्धक	प्रयुक्त सङ्ख्या	प्रतिशत
सन्दर्भन	४९	३१.०१ %
प्रतिस्थापन	२१	१३.२९ %
विलोपन	१५	९.४९ %
संयोजन	७३	४६.२० %
जम्मा	१५८ वटा	

यसरी थाङ्का निबन्धमा प्रयुक्त व्याकरणिक सम्बद्धकहरूमध्ये सन्दर्भन ३१.०१ %, प्रतिस्थापन १३.२९ %, विलोपन ९.४९ % र संयोजन ४६.२० % प्रयोग भएको स्थितिमा संयोजन सबैभन्दा बढी प्रयोग भएको देखिन्छ भने विलोपनको प्रयोग न्यून रहेको पाइन्छ ।

नतिजा र छलफल

थाङ्का निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धनको समग्र प्राप्तिलाई हेर्दा कुल १५८ वटा सम्बद्धकको प्रयोग भएको पाइन्छ । व्याकरणिक सम्बद्धनका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनमध्ये संयोजन अत्यधिक र विलोपन न्यून रूपमा प्रयोग भएको देखापर्छ । ती सम्बद्धकहरूमध्ये सन्दर्भन ३१.०१ %, प्रतिस्थापन १३.२९ %, विलोपन ९.४९ % र संयोजन ४६.२० % प्रयोग भएको सन्दर्भबाट यो कुरा पुष्टि भएको छ ।

निबन्ध साहित्यको गद्य विधा भएकाले यसमा साहित्यको अनुभूति आस्वादन गर्न गराउन भाषाको मानक व्यवस्थामा विचलन गरिएको हुन्छ । यो पक्ष वस्तुपरक निबन्धमा भन्दा आत्मपरक निबन्धमा बढी हुने भए पनि निबन्ध विधाका सन्दर्भमा व्याकरणिक सम्बद्धनको उपयोग न्यूनाधिक रहनु स्वाभाविक देखिन्छ । यसो हुँदाहुँदै पनि निबन्धको व्यावसायिक तथा प्राविधिक विषयसम्बद्ध विचार र त्यसअनुरूपको भाषिक संरचनालाई प्रस्तुत सम्बद्धकहरूले परस्परमा संयोजन गरी आर्थी सम्बन्ध अन्वयमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको पाइएको छ ।

विश्लेष्य निबन्धमा व्याकरणिक सम्बद्धकहरूले वाक्य तथा अनुच्छेदात्मक संरचनालाई एकीकृत गरी विचार सम्प्रेषणका दृष्टिले सशक्त तुल्याउने कार्य गरेका छन् । यसक्रममा सन्दर्भनले पूर्व तथा पश्च सन्दर्भमा प्रस्तुत वस्तु तथा विषयलाई व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक रूपमा

सन्दर्भित गरेर प्रतिस्थापनले पूर्व प्रस्तुत भाषिक एकाइलाई नामिक, उपवाक्यात्मक र क्रियात्मक रूपमा स्थानापन्न गरेर तथा विलोपनले पनि पूर्वप्रस्तुत नामिक, क्रियात्मक, उपवाक्यात्मक भाषिक एकाइलाई शून्य रूपमा दर्साएर र संयोजनले वाक्यात्मक संरचनालाई अतिरिक्त सूचनाको थपोट गरेर निबन्धको विशिष्ट संरचनाको सौन्दर्य निर्माण तथा आर्थी सम्बन्ध स्थापनामा सशक्त भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । यो सन्दर्भ नै यस अध्ययनको मूल प्राप्ति हो ।

सम्बद्धक निबन्धको भाषिक संरचनामा उपस्थित भएर आर्थी सम्बन्धलाई सुगठित बनाउने युक्ति हो । नुननका विचारअनुसार सम्बद्धक भनेका सङ्कथनमा विभिन्न प्रकारका वाक्यान्तरित र अन्तरवाक्यीय सम्बन्धलाई संरचनात्मक र आर्थी रूपमा जोड्ने चिह्नहरू हुन् (नुनन, सन् १९९३, पृ. ११६) । ठिक त्यसरी नै व्याकरणिक सम्बद्धनहरूले प्रस्तुत निबन्धका संरचनागत भाषिक एकाइलाई जोडेर त्यसमा अन्तर्निहित अर्थ पक्षलाई सशक्त बनाउने कार्य गरेका छन् । यस लेखमा आधार ग्रहण गरिएको भाषावैज्ञानिक ह्यालिडे र हसन (सन् १९७६) का व्याकरणिक सम्बद्धनका आधार भूत प्रकारका रूपमा रहेका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनको खोजीबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा छलफल गर्दा पनि प्रस्तुत निबन्धमा सम्बद्धन प्रयोग अवस्था समग्रमा राम्रो रहेको देखियो ।

व्याकरणिक सम्बद्धन प्रयोगका दृष्टिले प्रस्तुत निबन्धलाई हेर्दा यिनको प्रयोगमा न्यूनाधिक पाइए पनि विचार सङ्गठनको परस्पर सम्बद्धता कायम गराउन सक्षम रहेको देखिन्छ । मार्टिन (२००१) को “सम्बद्धनले भाषिक संरचना अध्ययनको एउटा भाग जसले विचार सङ्गठनको परस्पर सम्बद्धतालाई जनाउँदछ” (पृ. ५७) भन्ने विचारअनुसार पनि प्रस्तुत निबन्धमा प्रयुक्त आर्थी

सम्बद्धता सशक्त रहेको देखा पर्दछ । व्यावसायिक दक्षता विकासार्थ लेखन तथा सम्पादन गरिएको थाङ्का निबन्ध प्रस्तुत विषय र सन्दर्भअनुसार उपयुक्त र पठनीय देखिन्छ । सिनक्लियर र कोथर्डले सङ्कथन निश्चित उद्देश्यमा आधारित हुन्छ भन्दै सङ्कथनका सूचना दिने, निर्देशन दिने, स्पष्ट पार्ने आदि कार्य हुने उल्लेख गरेका छन् (सिनक्लियर र कोथर्ड, सन् १९९२, पृ. १५७) । यस निबन्धमा पनि प्रस्तुत प्रकार्यहरू पूरा गर्ने उद्देश्य देखिएकाले साङ्कथनिक र शैक्षणिक दृष्टिले सन्दर्भपूर्ण भूमिकामा रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययन सङ्कथन विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण आधार सम्बद्धकका व्याकरणिक र कोशीयमध्ये व्याकरणिक सम्बद्धकमा केन्द्रित गरिएको छ । मूल विश्लेष्य कृति ‘थाङ्का’ निबन्धलाई सम्बद्धकका कोशीय तथा सम्बद्धनका आधारबाट पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । यद्यपि यस लेख ह्यालिडे र हसन (सन् १९७६) का व्याकरणिक सम्बद्धकका आधार भूत प्रकारका रूपमा रहेका सन्दर्भन, प्रतिस्थापन, विलोपन र संयोजनका आधारमा गरिएको अध्ययनमा केन्द्रित छ । निबन्धमा सन्दर्भनका व्यक्तिवाचक, दर्शकवाचक र तुलनात्मक सन्दर्भनहरूले प्रस्तुत विषय, थाङ्का निर्माण प्रविधि र प्रक्रियालाई सन्दर्भित गर्ने कार्य गरेका छन् । त्यस्तै, निबन्धमा प्रयोग भएका पद, पदावली वा वाक्यांशलाई जनाउन तिनका सट्टा प्रयोगमा आउने एकाइद्वारा जनाउन प्रतिस्थापन सम्बद्धक प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यसैगरी विलोपनको उपयोगले सङ्क्षिप्तता एवम् विशिष्टता कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । यसबाट अभिव्यक्ति सुबोध्य ठहरिई निबन्ध पठनीय पनि बन्न पुगेको छ । नामिक, क्रियात्मक र उपवाक्यात्मक प्रतिस्थापनमध्ये प्रस्तुत निबन्धमा नामिक प्रतिस्थापन अत्यधिक र क्रियात्मक प्रतिस्थापन न्यून रूपमा उपयोग भएको देखिन्छ ।

विलोपनान्तर्गत नामिक विलोपन उच्च र उपवाक्यात्मक विलोपन न्यून रूपमा प्रयोग भएको सन्दर्भमा क्रियात्मक विलोपन भने शून्य देखिन्छ । त्यस्तै संयोजनान्तर्गत योगात्मक, विपरीतार्थी र कारणात्मकमध्ये योगात्मक अत्यधिक र विपरीतार्थी न्यून रूपमा प्रयुक्त छन् । यसरी व्याकरणिक सम्बद्धकहरूमध्ये प्रस्तुत निबन्धमा संयोजन सबैभन्दा बढी र विलोपन सबैभन्दा कम प्रयोग भएको छ । यसो भए तापनि भाषाको बुनोटलाई अत्यधिक कसिलो बनाउनबाट सम्बद्धकको प्रयोग अवस्थाले जोगाएको देखिन्छ । पाठको सन्दर्भको आवश्यकतालाई ध्यान दिई उपयोगमा आएका यिनले विचारको पारस्परिक संयोजन, विपरीतार्थी आशय र कारणात्मक सन्दर्भ संयोजन गर्न भने मद्दत गरेका छन् ।

सम्बद्धकको उपयोग असन्तुलित देखिए पनि तर्कपूर्ण विचार एवम् धारणाको सम्प्रेषणमा व्यवधान सिर्जना भएको छैन । व्याकरणिक सम्बद्धकहरूले पूर्ववर्ती विषय तथा सन्दर्भलाई पश्चवर्ती सन्दर्भसँग अन्वित गर्ने कार्यमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेकाले थाङ्का निबन्ध साङ्कथनिक र शैक्षणिक दृष्टिले उपयोगी रहेको देखिन्छ । वाक्य तथा अनुच्छेद विन्यासका दृष्टिले निबन्धमा केही कमजोरी रहेको देखिन्छ । 'अरबौं' (अरबौं) जस्ता वर्णविन्यासका त्रुटि देखिएका छन् । यसो हुँदाहुँदै पनि निबन्धमा निहित मूल आशयसँग अन्य सहायक आशयहरूको आर्थी संयोजन कायम भएकाले निबन्ध बोधगम्य रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, (पाँचौं संस्क.), रत्न पुस्तक भण्डार ।

कोइराला, कुमारप्रसाद (२०७३), अनुसन्धान सामग्रीको सङ्कलन विधि, *अनुसन्धान प्रकाश वर्ष ९* (४), ७८-८५ ।

कोथर्ड, मालकोल्म (सन् १९९२), *एडभान्स इन स्पोकन डिस्कोर्स एनालाइसिस*, राउटलेज ।

क्लार्क, हर्वट एच. (सन् १९९६), *रिभ्यू अफ युजिड ल्याङ्ग्वेज*, क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

खनाल, पेशल (२०७३), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, सनलाइट पब्लिकेसन ।

गिफर्ट, आर. पि. (सन् १९९९), *प्याराडायम्स एन्ड रिसर्च मेथड्स*, *रिसर्च मेथड डिभिजन फोरम*, फोर, एओएम. पेस.इडियु/आर.एम.डी ।

गिलियन, ब्राउन र जोर्ज युग्ले (सन् १९८३), *डिस्कोर्स एनालाइसिस*, क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

डिक, भी., टिउन ए. (सन् १९८२), *टेक्स एन्ड कन्टेक्स : एक्सप्लोरेसन इन द सिम्यान्टिक्स एन्ड प्रगमेटिक्स अफ डिस्कोर्स*, लड्म्यान ।

त्रिपाठी, सुधा, धनप्रसाद सुवेदी र रामप्रसाद जवाली (२०७४), *नेपाली (कक्षा १०)*, नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

थोराट, अशोक (सन् २००२), *अ डिस्कोर्स एनलाइसिस अफ फाइभ इन्डिएन नोभल्स*, म्याक मिलन ।

नुनन, डी. (सन् १९९३), *इन्ट्रोड्युसिङ डिस्कोर्स एनलाइसिस*, पेन्नुइन बुक्स ।

नोबिकोब, एलेक्जेन्डर एम. एन्ड नोबिकोब डिमाइटी ए. (सन् २०१३) *रिसर्च मेथड्स लजी फ्रम फिलसफी अफ साइन्स टु रिसर्च डिजाइन*, सिआरसी प्रेस ।

पराजुली, तीर्थराज र अन्य (सन् २०१३), *अनुसन्धान पद्धति*, हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

पौडेल, हिममाया र भण्डारी, विमला (२०७२), अनुसन्धानमा द्वितीय स्रोत सामग्री र तिनका उपयोगिता, *प्राज्ञ मञ्च*, (१३), ११८-१२१ ।

पौडेल, हिममाया (२०७७), भाषिक अनुसन्धानमा
सैद्धान्तिक तथा अवधारणात्मक ढाँचा :
औचित्य र प्रयोग, *शिक्षा सन्देश*, (५), १२१-
१३० ।

पौडेल, हिममाया (२०८०), *माध्यमिक तहका ने
पाली निबन्धको सङ्कथनात्मक अध्ययन*,
अप्रकाशित शोधप्रबन्ध, नेपाल खुला
विश्वविद्यालय, सामाजिकशास्त्र तथा शिक्षा
सङ्काय ।

बन्धु, चूडामणि (२०७०), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन
लेखन*, रत्न पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६५), *सङ्कथन
विश्लेषणका प्रारम्भिक आधार, सम्प्रेषण* (५),
५०-५२ ।

भुसाल, केशव (२०७५), *माध्यमिक तहका नेपाली
आख्यानमात्मक विधाको सङ्कथन*, अप्रकाशित
विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र
सङ्काय, डिनको कार्यालय, काठमाडौं ।

भुसाल, केशव (२०७८), *सङ्कथन विश्लेषण :
सिद्धान्त र प्रयोग*, सनलाइट पब्लिकेसन ।

मार्टिन, जे.आर (सन् २००१), *कोहेजन एन्ड
टेक्स्चर*, इन डि.स्क्रिफिन, डि. तनेन एनड
एच. इ. हमिल्टन (सम्पा.), *द ह्याण्ड बुक
अफ डिस्कोर्स एनालाइसिस*, ब्याकवेल ।

मिल्स, एस. (सन् २००४), *डिस्कोर्स*, राउटलेज ।

म्याकार्थी, माइकेल (सन् १९९१), *डिस्कोर्स
एनालाइसिस फर ल्याङ्ग्वेज टिचर*, क्याम्ब्रिज
युनिभर्सिटी प्रेस ।

साल्के, आर. (सन् १९९५), *टेक्स्ट एन्ड डिस्कोर्स
एनालाइसिस*, लन्डन : राउटलेज ।

ह्यालिडे, एम. ए. के. एन्ड रुक्यैया हसन (१९७६),
कोहेजन इन इङ्लिस, लङ्म्यान ।